

JAN SOSNOWSKI

Instytut Rusycystyki

Uniwersytet Łódzki

KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK

Katedra Filologii Klasycznej

Uniwersytet Łódzki

W SPRAWIE POPRAWNEJ KLASYFIKACJI NAZWY WODNEJ *KURZYNA*

W niedawno wydanej pracy omawiającej hydronimy zarejestrowane w dorzeczu Wisły i motywowane przez apelatywy Urszula Bijak omawia derywaty z sufiksem *-ina* i zauważa dość niecodzienny fakt:

Zwraca uwagę znaczna liczba derywatów od nazw zwierzęcych. Najprawdopodobniej są to formacje kolektywne, których niewiele zawiera staropolski materiał apelatywny. Należą do nich: *Gogolina* (1438, *gogol* 'gatunek dzikiej kaczki'), *Jastrzębina* (XX w., *jastrzqb*), *Kurzyna* (1564–1565, *kura*), *Łosina* (1453, *łoś*), *Łososina* (1287, 1333, *łosoś*), *Raczyna* (1855, *rak*), *Rybina* (1889, *ryba*, por. też *rybina* 'marna, licha ryba' SW), *Wróblina* (1508, *wróbel*), *Wydrzyna* (1350, 1786–1788, *wydra*), *Żółwina* (1788, *żółw*) (Bijak 2013: 156).

Mamy spore wątpliwości, czy autorka właściwie interpretuje te hydronimy, choć nie ulega żadnej wątpliwości, że część z nich odwołuje się do nazw zwierząt typowo wodnych lub z wodą związanych (np. *łosoś*, *rak*, *ryba*, *wydra*, *żółw*). Przyjrzyjmy się dla zarysowania problemu nazwie *Kurzyna*, która określała niegdyś drobny ciek wodny płynący w górnym biegu rzeki Wolbórki (Duma 1999a: 135; 1999b: 93; Szulowska, Wolnicz-Pawłowska 2001: 155; Bijak, 2013: 156).

Dokumentacja historyczna: *Kurzina* 1564–1565 Lust.WK II 46.

Onomaści zajmujący się hydronimem *Kurzyna* ignorowali fakt, że onegdaj istniała nazwa terenowa *Kurzyna*, określająca nieistniejący już las do Tuszynem¹. Ów las i strumień z niego wypływający wspomina na początku XVI wieku Jan Łaski w *Liber beneficiorum* archidiecezji gnieźnieńskiej (1511–1522 *silva dicta Kurzyna ... in torrente ex Cyrzyna decurrente* Ł II 164). Tę samą atestację przytacza ks. Stanisław Kozierowski (1926: 220).

¹ Zdaniem Marka Pawlaka, pracownika leśnictwa Tuszyn, las *Kurzyna* mógł istnieć w miejscu zwanym dzisiaj Grzędy, leżącym obecnie na peryferii miasta Tuszyna w pobliżu cieków źródłowych rzeki Wolbórki.

Mamy zatem równobrzmiącą nazwę lasu (poświadczoną ok. 1511–1522) i nazwę strumienia (poświadczoną pół wieku później, w latach 1564–1565).

Czy nazwa wodna została urobiona od nazwy lasu? Tego zagadnienia nie rozpatruje i nie rozstrzyga Duma (1999a: 135), który jedynie domniemywa, że nazwa wodna pochodzi „chyba” od apelatywu *kura* ‘ptak domowy z rzędu kuraków, gallina’ albo od nazwy osobowej *Kura* (Cieślíkowa 1990: 70). Pierwszą z tych ewentualności powtarza w sposób stanowczy Bijak (2013: 156). Czy czyni tak słusznie?

Bynajmniej. Nie ulega bowiem wątpliwości, że nazwa lasu była motywowana apelatywem staropolskim (znanym od XV wieku) *kurzyna* (zwykle l. mn. *kurzyny*) ‘brodaczka właściwa, *Usnea barbata* (L.) Weber’ (Urbańczyk 1960–1962: 471; Sławski 1966–1969: 389). Brodaczka właściwa nie jest mchem (jak podaje Sławski), a rodzajem grzyba z rodziny tarczownicowatych, przypominającym porosty. Brodaczki rosną na drzewach w gęstych lasach, a ich cechą charakterystyczną jest zwisająca krzaczkowata lub brodata plecha. Liczne gatunki brodaczek (np. *Usnea barbata*, *Usnea florida*, *Usnea hirta*) znajdują się na liście zagrożonych, gdyż są bardzo podatne na warunki środowiskowe i zanikają nawet przy nieznacznym zanieczyszczeniu powietrza. Kiedyś tworzyły one łatwo rozpoznawalne ugrupowania i od nich bez wątpienia las obfitujący w brodaczek (tj. kurzyny) został nazwany *Kurzyną* (*silva dicta Kurzyna*)². Od nazwy terenowej urobiono następnie nazwę wodną *Kurzyna*, gdyż – jak już sygnalizował Jan Łaski – z lasu *Kurzyna* wypływał strumień (*in torrente ex Cyrzyna decurrente*).

Zakładając derywację nazwy wodnej *Kurzyna* od polskiego apelatywu *kura* za pomocą przyrostka *-ina* Urszula Bijak popełniła cztery dość istotne błędy interpretacyjne.

Po pierwsze, nazwa wodna *Kurzyna* została poświadczona w drugiej połowie XVI wieku (1564–1565) w okolicach miasta Tuszyna, gdzie wcześniej odnotowano nazwę lasu *Kurzyna* (ok. 1511–22). Co więcej, Jan Łaski wyraźnie wskazał, że z lasu *Kurzyna* wypływał jakiś strumień (*silva dicta Kurzyna ... in torrente ex Cyrzyna decurrente*), noszący pół wieku później nazwę *Kurzyna*.

Po drugie, identyczność nazwy wodnej i terenowej sugeruje bezpośrednią motywację i przeniesienie nazwy własnej. Wywód nazwy wodnej od apelatywu *kura* lub od imienia *Kura* będzie wyjątkowo wątpliwy dopóty, dopóki nie objaśni się, która z dwóch nazw własnych jest pierwotna.

Po trzecie, za pierwszeństwem nazwy lasu *Kurzyna* przemawia nie tylko chronologia zapisów, ale także niezaprzeczalny fakt, że grzyb pasożytniczy zwany popularnie *kurzyną* (*‘Usnea barbata’*) występuje w lesie na gałęziach drzew (ale nie w środowisku wodnym). Motywacja nazwy terenowej, która określała obszar gęsto porośnięty drzewami, jest jasna i bezapelacyjna.

Po czwarte, jesteśmy przekonani, że nazwa wodna *Kurzyna* musiała być wtórna w stosunku do nazwy lasu *Kurzyna*, bo określała ciek wodny wypływający z lasu. Innymi słowy, nazwa wodna *Kurzyna* nie może być motywowana potamonimem odapelatywnym. Jest to, bez wątpienia, hydronim przeniesiony z nazwy terenowej.

² Leśniczy Marek Pawlak potwierdził obfitość brodaczek w lasach tuszyńskich, zwłaszcza w rezerwacie „Wolbórka”, skąd wypływa rzeka tej samej nazwy.

Po piątę, motywacja nazwy terenowej była ewidentnie odroślinna (nadrzewny grzyb *kurzyna* ‘brodaczką właściwą, *Usnea barbata* (L.) Weber’), a nie odzwierzęca (od ap. *kura* ‘gallina’). Należy ją (tj. nazwę lasu) zaliczać do nazw florystycznych, a nie faunistycznych.

Nazwa wodna *Kurzyna* jest motywowana przez nazwę terenową *Kurzyna*. Wywód nazwy własnej od apelatywu *kura* albo od nazwy osobowej **Kura* jest wykluczony zarówno w odniesieniu do strumienia, jak i lasu. Jedyne poprawne wywody to nawiązanie nazwy lasu (ale nie strumienia) do apelatywu *kurzyna* ‘brodaczką właściwą, *Usnea barbata* (L.) Weber’. Nazwa strumienia została przeniesiona z nazwy terenowej *Kurzyna*, określającej pierwotnie las obfitujący w brodaczkę.

Skróty

Lust.WK II – *Lustracje województw wielkopolskich i kaliskich 1564–1565*, cz. II, wyd. A. Tomczak, Bydgoszcz 1963.

Ł II – Łaski Jan, *Liber beneficiorum archidiecezyi gnieźnieńskiej*, t. II, Gnesae 1881.

SW – Karłowicz J., Kryński A., Niedoźwiedzki W., *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa 1900–1927.

Bibliografia

- B i j a k U., 2013, *Nazwy wodne dorzecza Wisły. Potamonimy odapelatywne*, (Prace Instytutu Języka Polskiego PAN 142), Kraków, Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego.
- C ie ś l i k o w a A., 1990, *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Procesy onimizacji*, (Prace Instytutu Języka Polskiego PAN 71), Wrocław – Warszawa – Kraków, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- D u m a J., 1999a, *Nazwy rzek lewobrzeżnego Mazowsza z całym dorzeczem Pilicy*, Warszawa, Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- D u m a J., 1999b, *Gewässernamen im rechten Zuflussgebiet der Weichsel zwischen Pilica und Brda*, Lief. 14, Stuttgart, Franz Steiner Verlag.
- K o z i e r o w s k i S., 1926, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej wschodniej Wielkopolski*, t. 1, Poznań, Krajowy Instytut Wydawniczy.
- S ł a w s k i F., 1966–1969, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 3, Kraków, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- S z u ł o w s k a W., W o l n i c z - P a w ł o w s k a E., 2001, *Nazwy wód w Polsce, część I. Układ alfabetyczny*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Semper.
- U r b a ŋ c z y k S. (red.), 1960–1962, *Słownik staropolski*, t. 3, Wrocław – Kraków – Warszawa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.

JAN SOSNOWSKI, KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK**On the correct classification of the river name *Kurzyna***

Summary

According to Jerzy Duma (1999a: 135; 1999b: 93) and Urszula Bijak (2013: 156), the river name *Kurzyna* (attested in 1564–1565), referring to the upper course of the river Wolbórka, derives from the appellative *kura* (f.) ‘hen’ or perhaps from the personal name **Kura* by the means of the suffix **-ina*. This explanation seems impossible for formal reasons. The river name in question is evidently motivated by the forest name *Kurzyna* (located near the town Tuszyn), mentioned by Jan Łaski (*silva dicta Kurzyna*) as early as in 1511–1522. Łaski informed also that a small stream flows out from the forest *Kurzyna* (*in torrente ex Cyrzyna decurrente*). It is suggested that the name of the forest *Kurzyna* derives from the Old Polish noun *kurzyna* (f.) ‘beard lichen, *Usnea barbata* (L.) Weber’. The river name *Kurzyna* repeats undoubtedly the homonymic forest name.

Keywords: classification of hydronyms, etymology, river names, place names.